

تحلیل محتوای کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه از منظر جهت‌گیری جنسیتی براساس تکنیک‌های آنتروپی شانون و تاپسیس

نوع مقاله: پژوهشی

فاطمه ایراندوست^۱، مریم جلائی*^۲، عباس زارعی تجربه^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه کاشان

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه کاشان

۳. دانشیار گروه آموزش زبان انگلیسی دانشگاه کاشان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۱۳

چکیده

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های بشر در تمام ادوار تاریخی، مقوله تعلیم و تربیت و پرورش نسل جوان برای ورود به اجتماع و جامعه‌پذیری آنان بوده‌است. در مطالعه مناسبات مختلف تعلیم و تربیت با جامعه، نمی‌توان از مسأله جنسیت غافل ماند. تعلیم و تربیت در لایه‌های پیدا و پنهان خود در پی تربیت انسان‌هایی است که از مرحله ادنای انسانیت به مرتبه عالی آن دست‌یابند و از جمله با نگاهی روشن‌فکرانه، سعی در رعایت حقوق جنسیتی افراد جامعه داشته‌باشند. از میان اجزای نظام آموزش و پرورش، کتاب‌های درسی به طور مستقیم و غیرمستقیم در القای درست یا نادرست نقش‌ها و تصاویر جنسیتی زنان و مردان نقش دارند. علی‌رغم این که نحوه انعکاس جنسیت در کتاب‌های درسی اهمیت فوق‌العاده دارد، در تحقیقات پیشین مربوط به آموزش زبان عربی در ایران، این موضوع بررسی نشده‌است. در این پژوهش سعی شده تا این ابزار آموزشی از منظر جهت‌گیری جنسیتی مورد ارزیابی قرار گیرد. در این راستا، کلیه کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ در ۶ مؤلفه‌واژه‌های جنسیتی، کاربرد اسامی زنانه و مردانه، کاربرد ضمائر مؤنث و مذکر، تصاویر، فعالیت‌های ورزشی و مشاغل، مورد مطالعه قرار گرفتند. به منظور گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، دو رویکرد بررسی فراوانی واژه‌ها و تحلیل محتوا به کار گرفته‌شد. علاوه بر این روش، وزن‌دهی آنتروپی شانون برای تعیین ضریب اهمیت مؤلفه‌های مورد بررسی در کتاب‌های درسی عربی تحت مطالعه و روش تصمیم‌گیری چند معیاره تاپسیس برای اولویت‌بندی کتاب‌های درسی عربی تحت مطالعه از منظر نابرابری جنسیتی مورد استفاده قرار گرفتند. نتایج بررسی‌ها نشان داد که در کتب بازنگری‌شده، در مؤلفه‌های «واژه‌های جنسیتی و تصاویر کتاب» تعادل بیش‌تری بین دو جنس ایجاد شده‌است، اما همچنان نابرابری جنسیتی در برخی زمینه‌ها به چشم می‌خورد. تقویت ارزش‌هایی چون کسب علم و دانش برای هر دو جنس، تقویت روحیه قهرمانی در عرصه‌های ورزشی برای زنان و ترسیم جایگاه والای مادر از نکات مثبت کتاب‌های این دوره است.

کلید واژه‌ها: جنسیت، کتاب‌های درسی عربی، تحلیل محتوا، روش وزن‌دهی آنتروپی شانون، روش تصمیم‌گیری چندمعیاره تاپسیس.

۱- مقدمه

نظام آموزشی یکی از نظام‌های پیچیده و بزرگ اجتماعی در هر کشور محسوب می‌شود. امروزه آموزش و پرورش به دلیل ارتباط مستقیم و تنگاتنگی که با تغییرات و تحولات جامعه در شاخه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، ... داشته، به عنوان یکی از اهرم‌های مهم تحول و تحرک اجتماعی و عامل گسترش‌دهنده رفاه و پیشرفت و توسعه کشور شناخته شده‌است؛ لذا اهمیت و ارزش آموزش و پرورش و ارتباط وسیع و همه‌جانبه آن با زندگی افراد اقتضا می‌کند تا بررسی ابعاد و لایه‌های پنهان این نهاد به عنوان یک واقعیت اجتماعی اثرگذار، مورد توجه قرار گیرد.

مدرسه به عنوان یک مؤسسه آموزشی که روند تعلیم و تربیت را به صورت آگاهانه و مطابق با اهداف و برنامه‌های مشخص شده دنبال می‌کند، سهم به غایت مهمی در مشخص کردن خطوط اصلی شخصیت افراد و آماده کردن ایشان برای پذیرش نقش‌های اجتماعی بر عهده دارد. آموزشی که در کلاس‌های درس صورت می‌پذیرد، جایگاهی اساسی در توسعه ساختار فکری فراگیران و کارکرد بسزایی در به دست آوردن ارزش‌ها و گرایش‌های اجتماعی رایج در جامعه و عمل در جهت تثبیت آنها دارد. کتاب‌های درسی به عنوان بارزترین شکل بیان برنامه درسی در این نهاد شناخته شده‌اند (الأغا، ۲۰۱۲: ۲ نقل از عبدالله، ۲۰۱۴: ۲۱۳). این کتاب‌ها به دانش-آموز امکان می‌دهد تا بداند چه چیزهایی را باید بیاموزد؛ از سوی دیگر، معلم به کمک این کتاب‌ها، آنچه را باید آموزش دهد، می‌شناسد؛ در نتیجه کتاب درسی روند آموزش و یادگیری را برای هر دو آسان می‌سازد (عطیه، ۲۰۰۹: ۳۱۳).

به تعبیر برخی محققین، ما انسان‌ها آخرین حیوانات اجتماعی هستیم که در جامعه شکل گرفته‌ایم و به نوبه خود، شکل و ساختاری به جامعه بخشیده‌ایم و کیفیتی به نام «انسانیت» فقط از طریق زندگی اجتماعی و پذیرش صحیح نقش‌های جنسیتی به دست می‌آید (قلی‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۱). گاهی در مناسبات اجتماعی میان افراد، شاهد نابرابری‌هایی در رفتار با مردان و زنان به صورت آشکار و نهان هستیم. در این رابطه، خداوند در قرآن به مسأله برابری میان مردان و زنان اشاره می‌کند و منشأ پیدایش همه آدمیان را یکی می‌داند؛ آن‌جا که در سوره مبارکه

حجرات می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾^۳، به تساوی ذاتی همگان دلالت دارد.

از آنجایی که جامعه انسانی متشکل از دو نیمه زن و مرد است و این دو نیمه، ناگزیر، برای دوام و بقای زندگی، نیازمند یکدیگرند، اهمیت تساوی جنسیتی در این معادله چنان مسلم و مورد قبول است که امروزه اکثریت کشورهای جهان، اصلاحات آموزشی خود را در راستای این هدف آغاز کرده‌اند.

پذیرش نقش‌های جنسیتی عمدتاً در سنین مدرسه و در دوران کودکی و نوجوانی شکل می‌گیرد و با توجه به این که یکی از موضوعات اساسی در حوزه مطالعات زنان بررسی مناسبات بین زبان و جنسیت است، پژوهش حاضر به بررسی کتاب‌های درسی زبان عربی دوره متوسطه اول پرداخته است تا بدین ترتیب، پرده از لایه‌های پنهان این کتاب‌ها از منظر جهت‌گیری جنسیت‌شان بردارد. همان‌طور که لاکوف^۳ (۱۹۷۵) در کتاب مشهور خود، «زبان و جایگاه زنان»، به این نکته اشاره کرده است که یک همبستگی مستقیم بین نابرابری در زبان و نابرابری در منزلت اجتماعی وجود دارد؛ زیرا از نظر او، زبان دربردارنده و مجسم‌کننده نابرابری جنسیتی است (Dennison, 2005: 1). علاوه بر آن، بررسی و ارزیابی دوره‌ای کتاب‌های درسی که در سطح وسیعی در کشور مورد استفاده قرار می‌گیرند و ارائه اطلاعات موثق پژوهشی مبتنی بر تحلیل محتوای آنها می‌تواند در تهیه و تدوین، به کارگیری، و بازنگری این متون راه‌گشا باشد.

۲- سؤال و فرضیه پژوهش

نظر به اهمیت کتاب‌های آموزش زبان‌های خارجی از جمله زبان عربی، این پژوهش با بررسی مجموعه کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه، در صدد پاسخ‌گویی به سؤال کلیدی زیر است:
- وضعیت کتاب‌های درسی عربی موجود براساس رویکرد جنسیتی چگونه است؟
فرض بر آن است که با توجه به تغییرات صورت گرفته، نابرابری جنسیتی شدیدی در کتاب‌های درسی عربی به چشم نخورد و کتاب‌های نونگاشت، متناسب با وضعیت هر دو جنس در اجتماع، در صدد آموزش مفاهیم ارزشمندی برای زندگی باشند.

۳- پیشینه پژوهش

۲- قرآن مجید، سوره حجرات آیه ۱۳

3- Lakoff

4- Language and Women's Place

پس از بررسی‌های انجام شده در منابع اطلاعاتی، مشخص شد که تا کنون پژوهشی با موضوع مشابه تحقیق حاضر بر روی کتاب‌های عربی نونگاشت به صورت ویژه و بر اساس تکنیک‌های دقیق آماری به منظور تعیین میزان اهمّیت مؤلفه‌های جنسیتی و اولویت‌بندی کتاب‌ها از این منظر، انجام نشده است. در زمینه بازنمایی مسأله جنسیت در سایر کتب درسی پژوهش‌های پراکنده‌ای صورت گرفته است. همچنین مقوله جنسیت در کتاب‌های نونگاشت به صورت ضمنی و مختصر در برخی تحقیقات مورد مطالعه قرار گرفته است که در ادامه به بارزترین آنها اشاره خواهد شد.

از جمله پژوهش‌های صورت گرفته به زبان عربی می‌توان به نتایج پژوهش جرباوی (۱۹۹۳) بر روی کتاب‌های عربی، علوم و حساب دوره ابتدایی کشور فلسطین به روش تحلیل محتوای کمی و کیفی اشاره کرد. نتایج این پژوهش نشان داد زنان در کتاب‌های مورد بررسی به عنوان افرادی دارای شخصیت ضعیف و وابسته و مردان دارای شخصیت شجاع و دوراندیش و متعادل توصیف شده بودند. زارع و همکاران (۲۰۱۹) به بررسی نمود جنسیت، مراحل سنی و طبقه اجتماعی در سه کتاب درسی عربی دوره اول متوسطه‌ای پرداختند که در سال‌های اخیر تألیف شده‌اند. در این پژوهش، سیاهه جامعه‌شناختی «کانینگ ورث» (۱۹۹۵) به کار گرفته شده است. هدف از به‌کارگیری این چک‌لیست در بیشتر تحقیقات، بررسی و ارزیابی انتقادی و فرهنگی محتوای کتاب‌ها است؛ بنابراین آنها با استفاده از این ابزار، نقاط قوت و ضعف این کتاب‌ها را از لحاظ محتوایی، بررسی کردند تا مخاطبان را از میزان متناسب بودن بافت یادگیری و آموزش مطلع سازند. کانینگ-ورث معیارهای کلی برای ارزیابی کتاب‌های درسی را در یک چک‌لیست ارائه کرد که مواردی چون اهداف و رویکردها، طراحی، سازمان، محتوای زبان، موضوع، روش‌شناسی و کتاب معلم را در برمی‌گرفت (AbdelWahab, 2013: 57). یافته‌ها بیانگر آن بود که کیفیت سن و طبقه اجتماعی در این کتاب‌ها با فرهنگ ایرانی و مراحل سنی دانش‌آموزان متناسب و پراکندگی جنسیت در موارد دیداری و نوشتاری سه کتاب به شکل همگن صورت گرفته است؛ بنابراین در این تحقیق، مسأله جنسیت به صورتی گذرا و به عنوان جزئی از معیارهای بررسی در نظر گرفته شده است. از پژوهش‌های انجام شده به زبان فارسی می‌توان به مواردی از قبیل پژوهش حجازی (۱۳۸۵) به روش تحلیل محتوا در کتاب‌های دوره ابتدایی بر اساس شاخص‌های جنسیتی اشاره کرد. نتایج این پژوهش گویای آن بود که محتوای این کتاب‌ها بر هویت مستقل زنان تأکیدی ندارد. فروتن (۱۳۸۹) در یک چارچوب تئوریک فرآیند جامعه‌پذیری جنسیتی را در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی مورد

بررسی قرار داد. یافته‌های این تحقیق به خوبی مؤید وجود سوگیری جنسیتی در مواد درسی مدارس بود. فروتن (۱۳۹۰) در مطالعه دیگری مبتنی بر روش تحلیل محتوا با بررسی چگونگی بازنمایی هویت جنسیتی در کتاب‌های درسی زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی سابق مدارس ایران نشان داد که پدیده تقدّم مرد به اشکال مختلف در این کتاب‌ها وجود دارد. پژوهش‌هایی نیز با محوریت این موضوع به زبان انگلیسی صورت گرفته‌است. بررسی‌های ساکیتا^۵ (۱۹۹۵) بر روی ۱۰ کتاب درسی ژاپنی آموزش زبان انگلیسی، نابرابری جنسیتی شدیدی را نشان داد که شامل عدم حضور زنان است. ساکیتا همچنین دریافت تمایل زیادی وجود داشته که زنان را بیکار یا با مشاغل کلیشه‌ای که به کمک مردان نیاز دارند، نشان دهد (Lee, 2016: 4). گوو^۶ و ژائو^۷ (۲۰۰۲) کتاب زبان ابتدایی را بررسی کردند و دریافتند که فقط یک پنجم شخصیت‌های تاریخی موجود در تصاویر زنان بودند. به گفته آن دو، کلیشه‌های جنسیتی جنس مؤنث را پوچ و مرده نشان می‌دهند (Lee, 2014: 359-360). در تحقیقی که امیلیا^۸ و همکاران (۲۰۱۷) با موضوع جنسیت در کلاس EFL کشور اندونزی انجام دادند، یافته‌ها بیانگر آن بود که در این کتاب‌ها نقش‌های جنسیتی به روشی نامتقارن ارائه شده‌اند. اگر چه تحقیقات موجود اهمیت توجه به مسأله جنسیت در کتاب‌های درسی را روشن می‌سازند، هیچ یک از آنها نشان نمی‌دهد که مسأله جنسیت در کتب مورد مطالعه پژوهش حاضر چگونه منعکس شده و آیا تعصب خاص جنسیتی در انتخاب محتوا، تصاویر، نقش‌ها، تمارین و ... بکار رفته‌است یا خیر.

۴- مبانی نظری پژوهش

محتوای کتب درسی به عنوان عنصر اصلی و هسته مرکزی برنامه‌های آموزشی و پرورشی، همواره مورد توجه نظریه‌پردازان آموزشی بوده‌است (میرلوحی، ۱۳۷۱: ۳۸). در برنامه‌ریزی درسی، مجموعه قواعد و ضوابطی وجود دارد که به همه عوامل و عناصر یادگیری (از جمله محتوای کتب) منطبق و سازمان می‌دهند و به فعالیت‌های یادگیری نظام می‌بخشند (محسن‌پور، ۱۳۹۴: ۷-۱۲)، ولی در برنامه درسی پنهان که عمدتاً مورد توجه عوامل رسمی مدرسه نیست، پیام‌های اصلی عبارت است از: وجود دل‌مشغولی‌های عمده در خصوص جنسیت، طبقه، نژاد، قدرت

- Sakita

6- Guo

7- Zhao

8- Emilia

و... در مدرسه (پارمحمیدیان، ۱۳۹۴: ۳۳). جنسیت که موضوع این پژوهش است با جنس تفاوت دارد. جنس یک اصطلاح زیست‌شناختی است که به کروموزم‌های مشخصی برمی‌گردد که در سلول‌های بدن حمل می‌شود و جنسیت یک معنای اجتماعی از جنس است (بار، ۱۳۸۳: ۲۱). به گفته گیدنز^۹ تمایز میان جنس و جنسیت تمایزی اساسی است؛ زیرا بسیاری از تفاوت‌های میان مردان و زنان دارای منشأ زیست‌شناختی نیستند (ربانی و انصاری، ۱۳۸۵: ۱۶). تبعیض جنسیتی یا رفتار ناعادلانه بر پایه جنسیت افراد ممکن است در کتب درسی بروز کند. در عمل، گاهی تبعیض جنسیتی به معنی تبعیض علیه زنان گرفته شده است. با وجود این، در بعضی موارد حوزه‌هایی وجود دارد که در آن، مردان به خاطر جنسیتشان مورد تبعیض واقع شده‌اند. برای مثال به لحاظ تاریخی مردان از نگهداری کودکان محروم بوده‌اند (بار، ۱۳۸۳: ۲۳). علاوه بر این، در بررسی پیرامون موضوع جنسیت و نقش‌های جنسیتی اصطلاح پدر/مرد نامرئی (Anderson and Hamilton, 2005:150). در مواردی به کار می‌رود که نقش مرد کم‌رنگ شده و به عبارتی حضور مردان محدود است. از طرف دیگر، به کارگیری مفهوم زن نامرئی/پنهان به وضعیتی اشاره دارد که زنان در الگوهای دست و پاگیر و محدودکننده گرفتار شده و در این حالت، مردان نقش‌های اصلی و زنان نقش‌های حاشیه‌ای را به خود اختصاص داده‌اند.

در این بخش بیان دو دیدگاه عمده فمینیسمی و کارکردگرایی در ارتباط با محتوای کتاب-های درسی شایان توجه است. فمینیسم به مجموعه‌ای از حرکات و فعالیت‌های اجتماعی گفته می‌شود که با هدف احقاق حقوق زنان و رفع تبعیض و تضییق از آنان- غالباً به وسیله خود زنان - انجام می‌گیرد» (اسحاقی و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۲). افرادی چون مایکل اپل^{۱۰}، هنری ژیرو^{۱۱} و ویلیام پینار^{۱۲}، از این نظر، برنامه درسی را تحلیل می‌کنند. این گروه معتقدند که برنامه درسی به صورت آگاهانه نقش‌های جنسیتی خاصی به مردان و زنان می‌دهد و از این طریق، به استثمار زنان می‌پردازد (مرزوقی و منصوری، ۱۳۹۴: ۴۷۲). کارکردگرایان، با این فرض آغاز می‌کنند که «همه جوامع تفاوت‌های جنسیتی را تشویق می‌کنند؛ زیرا این تفاوت‌ها اثرهای مثبتی بر کل جامعه دارد» (محمدتقی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۲) فرض این گروه بر آن است که از طریق نظام آموزشی و به خصوص برنامه درسی مدارس، نقش‌های جنسیتی و هنجارها به دانش‌آموزان انتقال می‌یابد و فرآیند جامعه‌پذیری صورت می‌گیرد (مرزوقی و منصوری، ۱۳۹۴: ۴۷۳). در بیان تعریف جامعه‌پذیری می‌توان گفت: جامعه‌پذیری فرآیندی است که به موجب آن فرد شیوه‌های

- 9- Giddens
10- Apple
11- Giroux
12- Pinar

رفتاری، باورها، ارزش‌ها و الگوهای فرهنگی خاص جامعه را می‌آموزد و آنها را جزء شخصیت خود می‌کند (ستوده، ۱۳۸۹: ۶۴-۶۳) و آن روندی است که فرد را برای زندگی گروهی آماده می‌کند و نقش اساسی در شکل‌گیری رفتار فرد دارد.

جامعه‌پذیری جنسیتی از زیرمجموعه‌های جامعه‌پذیری بوده و از دیدگاه صاحب نظران تئوری جامعه‌پذیری جنسیتی، جنسیت یک عنصر اساسی است که از طریق آن، انسان‌ها نه تنها جهان اجتماعی و جایگاه خود را در آن جهان درک می‌کنند، بلکه در شکل‌گیری احساسات و افکار و کنش‌ها و رفتارهایشان با یکدیگر از زمان تولد تا مرگ هم، نقش کلیدی را ایفا می‌کند. انسان‌ها از همان کودکی یاد می‌گیرند که جامعه انتظارات و استانداردهای متفاوتی از دختر بچه‌ها و پسر بچه‌ها دارد. تایلور^{۱۳} (۲۰۰۳) این انتظارات و استانداردهای متفاوت را «کدهای جنسیتی» نامیده و بر این باور است که در واقع، ایدئولوژی جنسیتی جامعه از طریق همین کدهای جنسیتی (یعنی مجموعه‌ای منظم از علائم و نشانه‌ها) درونی می‌شود (فروتین، ۱۳۸۹: ۱۹۹-۱۹۸). از آن جایی یکی از کارگزاران اصلی فرآیند جامعه‌پذیری جنسیتی، آموزش و پرورش است و در این نهاد، بخش قابل توجهی از فعالیت‌های دانش‌آموزان و معلمان حول محور کتاب‌های درسی دور می‌زند، لازم است با بررسی ابعاد پنهان و پوشیده کتاب‌های درسی از جمله موضوع جنسیت، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزشی را در ارزیابی و انتخاب محتوای مناسب یاری کرد.

۵- روش تحقیق

از آن‌جا که شناسایی وضعیت کتاب‌های درسی براساس رویکرد جنسیتی هدف این پژوهش است، از روش تحلیل محتوا که به عنوان یکی از روش‌های تحقیق علمی و زیرمجموعه روش تحقیق توصیفی به شمار می‌رود، استفاده شد (دحلان، ۲۰۱۵: ۳۹۶).

۱-۵ پیکره زبانی تحقیق: مجموع ۳ جلد کتاب عربی دوره اول متوسطه (هفتم، هشتم، نهم) در

سال تحصیلی ۱۳۹۸-۹۹ شامل همه واژه‌های جنسیتی، اسامی زنانه و مردانه، ضمائر مؤنث و مذکر، تصاویر، فعالیت‌ها و نقش‌های جنسیتی به کار رفته در این کتب، پیکره زبانی مورد مطالعه را تشکیل داده است.

۲-۵ واحد محتوای تحقیق: واحد محتوا به بخش‌ها و اجزائی از محتوا گفته می‌شود که

در تحلیل محتوا مورد توجه پژوهشگران است. محتوا به دو نوع واحد ثبت و زمینه تقسیم می‌گردد. با توجه به این که واحد ثبت شخص یا چیزی است که در تحلیل محتوا مورد مطالعه قرار می‌گیرد (رسولی و امیرآشنائی، ۱۳۹۰: ۱۱۱)، در این پژوهش، عناصر داخل یک متن شامل

«کلمات و جملات و تصاویر» به عنوان واحد ثبت در نظر گرفته شد. هولستی طبقه‌بندی واحد ثبت را بدون اشاره به زمینه‌ای که آن واحد در آن ظاهر می‌شود، غیر ممکن می‌داند. واحد زمینه بزرگ‌تر از واحد ثبت است (همان: ۱۱۶)، بنابراین در بررسی حاضر «کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول» واحد زمینه به شمار می‌روند.

۳-۵ ابزار و شیوه گردآوری داده‌های تحقیق: در این ارزیابی، همه بخش‌های کتاب‌های

درسی «عربی» دوره اول متوسطه (متن درس، واژگان، تمرین، مکالمه و قواعد) تحلیل شد. پس از انجام مطالعات اولیه، ابتدا مؤلفه‌های انتخابی (واژه‌های جنسیتی، کاربرد اسامی زنانه و مردانه، کاربرد ضمائر مؤنث و مذکر، تصاویر، فعالیت‌های ورزشی و مشاغل) و سپس داده‌های حاصل از بررسی-ها، در اختیار دو تن از متخصصان و کارشناسان حوزه آموزش زبان عربی و انگلیسی قرار گرفت و جامعیت مؤلفه‌ها و دقت داده‌ها و صلاحیت تحلیل آنها تأیید شد. به منظور سنجش پایایی داده‌ها، حدود ۲۰٪ محتوایی که دو تن از نویسندگان بررسی کردند، طبقه‌بندی و کدگذاری و سپس با استفاده از آزمون پی اسکوت ۸۳٪ همبستگی حاصل و پایایی آن تأیید شد.

به منظور دستیابی به نتایج قوی‌تر و معتبرتر، علاوه بر درصدهای فراوانی مؤلفه‌های مورد بررسی، از روش جدید وزن‌دهی آنتروپی شانون^{۱۴} برای تعیین ضریب اهمیت مؤلفه‌های مورد بررسی در کتاب‌های درسی عربی تحت مطالعه و از روش تصمیم‌گیری چند معیاره تاپسیس^{۱۵} برای اولویت‌بندی کتاب‌های درسی عربی تحت مطالعه از منظر نابرابری جنسیتی استفاده شده‌است.

۶- یافته‌های تحقیق

۶-۱ واژه‌های جنسیتی

انعکاس واژه‌هایی که مرتبط با جنس زن و مرد هستند، مثل خانم و آقا، مادر و پدر، مادر بزرگ و پدر بزرگ، دختر و پسر و... در یک واحد مورد بررسی، تا حدود زیادی تساوی و یا تبعیض جنسیتی را در آن واحد نمایان می‌سازند. واژه‌های جنسیتی در کتاب‌های عربی متوسطه اول بررسی شدند و نتایج آن در جدول‌های شماره ۱ و ۲ ثبت گردیده‌است.

جدول ۱: توزیع فراوانی واژه‌های جنس مؤنث و مذکر به تفکیک پایه تحصیلی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

درصد	جمع فراوانی	نهم	هشتم	هفتم	پایه تحصیلی
					واژه‌ها

- Shannon Entropy

- The Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS)

تحلیل محتوای کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه فاطمه ایران‌دوست، دکتر مریم جلاتی، دکتر عباس زارعی تجره

واژه‌های جنس مؤنث					
مادر (الأم/الوالدة)	۲۲	۳۰	۱۲	۶۴	۳۱/۴٪
زن (المرأة)	۱۱	۷	۱	۱۹	۹/۳٪
خانم (السيدة)	۲	۷	۳	۱۲	۵/۸٪
دختر (البنات)	۲۰	۱۰	۸	۳۸	۱۸/۶٪
مادربزرگ (الجدة)	۱۸	۳	۱	۲۲	۱۰/۸٪
خواهر (الأخت)	۹	۷	۶	۲۲	۱۰/۸٪
همسر (الزوجة)	۲	۲	۵	۹	۴/۵٪
سایر	۱۰	۳	۵	۱۸	۸/۸٪
کل	۹۴	۶۹	۴۱	۲۰۴	۱۰۰٪
واژه‌های جنس مذکر					
پدر (الأب/الوالد)	۱۸	۱۴	۹	۴۱	۱۹/۳٪
مرد (الرجل)	۱۸	۶	۷	۳۱	۱۴/۵٪
آقا (السيد)	۵	۷	۰	۱۲	۵/۶٪
پسر (الابن/الولد)	۲۵	۱۴	۱۴	۵۳	۲۴/۹٪
پدربزرگ (الجدة)	۱۰	۳	۰	۱۳	۶/۱٪
برادر (الأخ)	۱۳	۴	۲۰	۳۷	۱۷/۴٪
همسر (الزوج)	۰	۰	۰	۰	۰٪
سایر	۱۰	۵	۱۱	۲۶	۱۲/۲٪
کل	۹۹	۵۳	۶۱	۲۱۳	۱۰۰٪

جدول ۲: توزیع کلی فراوانی واژه‌های جنس مؤنث و مذکر به تفکیک پایه تحصیلی در کتاب‌های عربی متوسطه اول

پایه	واژه‌های جنسیتی زنانه		واژه‌های جنسیتی مردانه		واژه‌های دلالت‌گر بر دو جنس		مجموع سه نوع واژه	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
هفتم	۹۴	۴۷	۹۹	۴۹/۵	۷	۳/۵	۲۰۰	۴۶
هشتم	۶۹	۵۳/۱	۵۳	۴۰/۸	۸	۶/۱	۱۳۰	۳۰
نهم	۴۱	۳۹/۴	۶۱	۵۸/۷	۲	۱/۹	۱۰۴	۲۴
مجموع سه پایه	۲۰۴	۴۷	۲۱۳	۴۹	۱۷	۴	۴۳۴	۱۰۰

مطابق نتایج به دست آمده در یک نگاه کلی، تعداد واژه‌های به کارگرفته شده برای جنس مذکر بیش تر بوده، اما این نتایج در سه پایه متفاوت است؛ به طوری که پراکندگی واژه‌های جنسیتی در کتاب عربی پایه هشتم به نفع زنان است. با توجه به این که اختلاف درصد میان واژه‌های جنسیتی مردانه و زنانه تنها حدود ۲ درصد است، می‌توان نتیجه گرفت که تقریباً

تساوی جنسیتی در این مؤلفه در کتب عربی مشاهده می‌شود. در شمارش واژه‌های جنسیتی به بافت و سیاق متن توجه شده است.

شایان ذکر است که در گروه واژه‌های جنسیتی زنانه، لفظ مادر(الأم/الوالدة) با فراوانی ۶۴ مرتبه (معادل ۳۱/۴ درصد) و از میان واژه‌های جنسیتی مردانه، لفظ پسر (الابن/الولد) با فراوانی ۵۳ (معادل ۲۴/۹ درصد) بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

گروه مؤلفان چیدمان دروس کتاب هفتم را به گونه‌ای طراحي کرده‌اند که تقریباً در دو درس پایانی، واژه جنسیتی به کار گرفته نشده و در کتاب هشتم هم فقط در درس آخر درصد بسیار ناچیزی واژه جنسیتی وجود دارد و سایر دروس، درصد بیش‌تری را به خود اختصاص داده‌اند. در کتاب پایه نهم، پراکندگی واژه‌ها تقریباً یکسان است.

۶-۲ جنسیت و اسامی افراد

میزان استفاده از هر کدام از اسامی زنانه و مردانه در کتاب‌های درسی از جمله مواردی است که به روشنی، ابعاد جنسیتی را در کتاب‌های درسی بازنمایی می‌کند. اسحاق، هاشم، جواد و... (عربی پایه نهم، ۱۳۹۸: ۲۴) از جمله اسامی مردانه به کاررفته در این کتاب‌ها و سمیه، نرجس، شیما و ... (عربی پایه هفتم، ۱۳۹۸: ۶۷) چند نمونه از اسامی زنانه است. یافته‌های این تحقیق در جدول شماره ۳ نشان می‌دهد که کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول، از این منظر یک سوگیری جنسیتی (اختلاف درصدی حدود ۶۰ درصد) را منعکس می‌نمایند؛ به طوری که تقریباً ۸۰/۶ درصد اسامی افراد در این کتاب‌ها به مردان و تنها حدود ۱۹/۴ درصد باقیمانده آن به زنان اختصاص یافته است.

جدول ۳: توزیع نسبی اسامی بر حسب جنسیت در کتب عربی متوسطه اول به تفکیک پایه تحصیلی

اسامی مردانه	اسامی زنانه	کل اسامی	توزیع نسبی پایه تحصیلی	
			فراوانی	درصد
۵۶	۱۷	۷۳	فراوانی	هفتم
٪ ۷۶٫۷	٪ ۲۳٫۳	۱۰۰	درصد	

۴۹	۲۱	۷۰	فراوانی	هشتم
٪۷۰	٪۳۰	۱۰۰	درصد	
۱۱۱	۱۴	۱۲۵	فراوانی	نهم
٪۸۸/۸	٪۱۱/۲	۱۰۰	درصد	
۲۱۶	۵۲	۲۶۸	فراوانی	مجموع سه پایه
٪۸۰/۶	٪۱۹/۴	۱۰۰	درصد	

مطابق یافته‌های این تحقیق، اختلاف درصد میان اسامی مذکر و مؤنث در کتاب عربی پایه هفتم ۵۳/۴ درصد و در کتاب عربی پایه هشتم ۴۰ درصد و در کتاب پایه نهم ۷۷/۶ درصد است که حاکی از آن است که تبعیض جنسیتی قابل ملاحظه‌ای در کتب عربی این مقطع در مؤلفه اسامی جنسیتی وجود دارد. از آنجا که کتب درسی عربی به منظور آشنایی دانش‌آموزان با زبانی خارجی تدوین شده‌اند و آغازین سال‌های آشنایی با این زبان در این دوره سپری می‌گردد، به دلیل نقش و جایگاه آن در فرآیند آموزش، این نتایج بیش‌تر شایسته تأمل به نظر می‌رسد. همچنین با دقت در چیدمان دروس، مشخص شد که در کتاب پایه هفتم در دو درس آخر هیچ اشاره‌ای به اسامی از لحاظ جنسیت نشده‌است و هیچ اسم مردانه و زنانه‌ای به چشم نمی‌خورد. در کتاب‌های پایه‌های هشتم و نهم، پراکندگی اسامی مردانه و زنانه در همه دروس قابل رؤیت است.

۳-۶. جنسیت و ضمائر مؤنث و مذکر

ضمائر جنسیتی به طور مشخص به جنسیت یک اسم، یعنی مؤنث یا مذکر بودن دلالت دارند. وجود ضمائر جداگانه برای مؤنث و مذکر در زبان‌هایی مانند عربی، انگلیسی و فرانسه بیانگر اثرپذیری ساختار زبان از جنسیت است. در زبان عربی، ضمائر غایب و مخاطب، در زبان انگلیسی ضمائر سوم شخص مفرد و در زبان فرانسه ضمائر سوم شخص مفرد و جمع از این ویژگی برخوردارند. با توجه به این توضیحات، در این پژوهش به عنوان نمونه، ضمائر سوم شخص مفرد که در تمامی زبان‌های نام برده دارای ویژگی جنسیتی هستند، در کتاب‌های عربی متوسطه اول مورد ارزیابی قرار گرفتند. اطلاعات جدول زیر تعداد ضمائر به کار رفته برای هر جنس و میزان درصد اختصاص یافته به هر یک را در هر پایه تحصیلی نشان می‌دهد.

جدول ۴: توزیع نسبی ضمائر بر حسب جنسیت در کتب عربی متوسطه اول به تفکیک پایه تحصیلی

توزیع نسبی	کل ضمائر	ضمائر زنانه	ضمائر مردانه
------------	----------	-------------	--------------

پایه تحصیلی				
هفتم	فراوانی	۱۰۶	۳۴	۷۲
	درصد	٪۱۰۰	٪۳۲	٪۶۸
هشتم	فراوانی	۴۳	۱۳	۳۰
	درصد	٪۱۰۰	٪۳۰/۲	٪۶۹/۸
نهم	فراوانی	۱۵۴	۳۵	۱۱۹
	درصد	٪۱۰۰	٪۲۲/۷	٪۷۷/۳
مجموع سه پایه	فراوانی	۳۰۳	۸۲	۲۲۱
	درصد	٪۱۰۰	٪۲۷	٪۷۳

*ضمایر تنها در مواردی محاسبه و شمارش شده‌اند که مرجع ضمیر به انسان برمی‌گردد.

**ضمایر مورد بررسی: (هوه) برای مذکر و (هی،ها) برای مؤنث

همان طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، در این کتاب‌ها، تعداد ضمایر جنسیتی به کار گرفته‌شده برای جنس مذکر در هر سه پایه تحصیلی نسبت به جنس مؤنث به طور قابل توجهی بیشتر است.

۶-۴ جنسیت و تصاویر کتاب‌های درسی

شاید به نظر برسد که تصاویر کتاب فقط برای توضیح بیشتر متون باشد، ولی یک تصویر می‌تواند معانی مختلفی را بازگو کند و در ناخودآگاه افراد به صورت یک "منش" در بیاید؛ مانند نقش‌های جنسیتی، مفهوم شهروندی، حجاب و... (محمدتقی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۹). تصاویر کتاب‌های درسی نقشی اساسی در بازتولید و حفظ مناسبات جنسیتی و نهادینه کردن ارزش‌های عادلانه و ناعادلانه در شخصیت دانش‌آموزان دارند.

در مجموع، نتایج این تحقیق نیز نشان می‌دهد که از مجموع ۳۷۵ تصویر در کتاب‌های عربی پایه‌های هفتم و هشتم و نهم، تعداد ۱۸۴ تصویر (معادل ۴۹ درصد) به مردان و ۱۶۳ تصویر (معادل ۴۳/۵ درصد) به زنان و ۲۸ تصویر (معادل ۷/۵ درصد) به تصاویر ترکیبی مردانه و زنانه اختصاص یافته‌است. این آمار به وجود تبعیض جنسیتی بسیار اندک (اختلاف درصدی تنها حدود ۵,۵ درصد) در کتب درسی عربی اشاره دارند؛ بنابراین می‌توان از نقطه‌نظر این مؤلفه به وجود تساوی جنسیتی حکم کرد. این نتایج در جدول ۵ نشان داده شده‌است.

جدول ۵: توزیع نسبی تصاویر بر حسب جنسیت و به تفکیک پایه تحصیلی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

تصاویر ترکیبی زن و مرد			تصاویر افراد				توزیع نسبی پایه تحصیلی		
تعداد مرد بیش‌تر	تعداد زن بیش‌تر	تعداد زن و مرد یکسان	کل	ترکیبی	فقط عکس مرد	فقط عکس زن	کل	فراوانی	درصد
۲	۱	۵	۸	۸	۶۹	۶۵	۱۴۲	فراوانی	درصد
%۲۵	%۱۲/۵	%۶۲/۵	%۱۰۰	%۵/۶	%۴۸/۶	%۴۵/۸	%۱۰۰	فراوانی	درصد
۴	۲	۷	۱۳	۱۳	۶۸	۶۴	۱۴۵	فراوانی	درصد
%۳۰/۸	%۱۵/۴	%۵۳/۸	%۱۰۰	%۹	%۴۶/۹	%۴۴/۱	%۱۰۰	فراوانی	درصد
۱	۰	۶	۷	۷	۴۷	۳۴	۸۱	فراوانی	درصد
%۱۴/۳	%۰	%۸۵/۷	%۱۰۰	%۸	%۵۳/۴	%۳۸/۶	%۱۰۰	فراوانی	درصد
۷	۳	۱۸	۲۸	۲۸	۱۸۴	۱۶۳	۳۷۵	فراوانی	درصد
%۲۵	%۱۰/۷	%۶۴/۳	%۱۰۰	%۷/۵	%۴۹	%۴۳/۵	%۱۰۰	فراوانی	درصد

کتاب عربی پایه هشتم، ۱۳۹۸: ۵۵

کتاب عربی پایه هفتم، ۱۳۹۸: ۵۴

شکل ۱: جنسیت در تصاویر کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

طبق نتایج درج‌شده در جدول شماره ۵ در خصوص عکس‌های ترکیبی مردانه و زنانه، نکته قابل ملاحظه این است که ۶۴/۳ درصد شامل تصاویری با تعداد زن و مرد یکسان است و از ۳۵/۷ درصد باقی‌مانده، تنها ۱۰/۷ درصد تصاویر ترکیبی با تعداد زن بیش‌تر و ۲۵ درصد را تصاویر ترکیبی با تعداد مرد بیش‌تر تشکیل می‌دهند و این خود بیان‌گر وجود تبعیض جنسیتی (اختلاف درصدی حدود ۱۴,۵ درصد) در این بخش است. در توصیف این وضعیت، وایتزمن و همکاران (۱۹۷۲) اصطلاح زن نامرئی را به کار برده‌اند (نقل از فروتن، ۱۳۸۹: ۲۰۴).

۶-۵ جنسیت و فعالیت‌های ورزشی

یکی از عرصه‌هایی که می‌توان چگونگی بازنمایی نقش‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی را تجزیه و تحلیل کرد، ورزش و فعالیت‌های فیزیکی و کمیت و کیفیت حضور دختران و پسران در این عرصه است. در واقع، از نظر متخصصان علوم ورزشی و تربیت‌بدنی، دختران و پسران از طریق فعالیت‌های بدنی و حرکت‌های ورزشی به خودابرازی، خلاقیت، توسعه خویشتن-دوستی مثبت، کسب و درک بهتر از بُعد جسمانی خویش نایل می‌شوند (همان: ۲۰۸). الگوهای ارائه‌شده از نوع و میزان فعالیت‌های ورزشی هر دو جنس تا حد زیادی به تفسیر نگاه برنامه‌ریزان کتب درسی در به تصویر کشیدن جایگاه زنان و مردان در اجتماع می‌پردازند.

کتاب عربی پایه نهم، ۱۳۹۸: ۳۴

کتاب عربی پایه هفتم، ۱۳۹۸: ۳۳

شکل ۲: جنسیت و فعالیت‌های ورزشی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

نتایج بررسی این مؤلفه در جدول شماره ۶، اختلاف درصدی حدود ۱۵٪ را میان فعالیت‌های ورزشی زنان و مردان نشان می‌دهد که گویای وجود نابرابری جنسیتی به نفع مردان است. تقریباً در بیشتر موارد، فعالیت‌های ورزشی هر یک از دو جنس دختران و پسران، مجزاً و بدون حضور جنس مخالف است.

جدول ۶: توزیع نسبی تصاویر فعالیت‌های ورزشی به تفکیک جنس و پایه تحصیلی در کتاب‌های عربی متوسطه اول

تصاویر افراد			توزیع نسبی اسامی	
فعالیت ورزشی پسران و مردان	فعالیت ورزشی دختران و زنان	تعداد کل تصاویر فعالیت ورزشی	پایه‌های تحصیلی	
۱۱	۷	۱۸	فراوانی	هفتم
٪۶۱/۱	٪۳۸/۹	٪۱۰۰	درصد	
۶	۴	۱۰	فراوانی	هشتم
٪۶۰	٪۴۰	٪۱۰۰	درصد	

نهم	فراوانی	۵	۳	۲
	درصد	۱۰۰٪	٪۶۰	٪۴۰
مجموع سه پایه	فراوانی	۳۳	۱۴	۱۹
	درصد	٪۱۰۰	٪۴۲/۵	٪۵۷/۵

از نتایج این تحقیق چنین دریافت می‌شود که پراکندگی مطرح شدن فعالیت‌های ورزشی برای زنان و مردان در کتاب‌های درسی عربی سیر نزولی داشته‌است؛ به گونه‌ای که در تصاویر کتاب‌های عربی پایه هفتم ۸ درس، پایه هشتم ۶ درس و پایه نهم فقط ۲ درس به نمایش فعالیت‌های ورزشی پرداخته شده‌است. از طرف دیگر، طیف بسیار وسیعی از فعالیت‌های ورزشی به پسران و مردان اختصاص یافته که شامل مواردی همچون فوتبال، کوهنوردی، شطرنج، تنیس، والیبال، دو و میدانی و اسکی با فراوانی بیشتر رشته فوتبال است. تنوع فعالیت‌های ورزشی برای دختران و زنان اندک و تنها شامل رشته‌هایی چون تنیس، والیبال، کوهنوردی و کاراته است. نکته قابل ملاحظه دیگر در یافته‌های این تحقیق، بازتاب حضور دختران و زنان در عرصه‌های دریافت جایزه (مدال و جام) در تصاویر ورزشی کتاب درسی است و این مسأله به زنان در تقویت روحیه پیروزی و قهرمانی در صحنه‌های ورزشی کمک شایانی می‌کند.

۶-۶. جنسیت و مشاغل

با توجه به این که در همه جوامع، نیروی انسانی یکی از ذخایر مهم و با ارزش محسوب می‌شود، اگر این جوامع با وجود برخورداری از منابع طبیعی سرشار، از توان لازم و مدیریت با کفایت در بهره‌گیری از همه نیروهای کارآمد برخوردار نباشند، به موفقیت‌های اقتصادی و اجتماعی دست نمی‌یابند. نظر به اهمیت مسأله اشتغال در عصر جدید، بررسی این مقوله در کتاب‌های درسی به عنوان ابزاری که زندگی اجتماعی دانش‌آموزان را تحت تأثیر قرار می‌دهند ضرورت می‌یابد. جدول شماره ۷ توزیع نسبی عناوین شغلی بر حسب جنسیت و به تفکیک پایه تحصیلی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول نمایش می‌دهد.

کشاوریز- کتاب عربی پایه هشتم، ۱۳۹۸: ۳۵

کتابفروش- کتاب عربی پایه هفتم، ۱۳۹۸: ۱۸

شکل ۳: جنسیت و مشاغل در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

جدول ۷: توزیع نسبی عناوین شغلی بر حسب جنسیت و به تفکیک پایه تحصیلی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

عناوین شغلی			توزیع نسبی عناوین	
عناوین شغلی مردانه	عناوین شغلی زنانه	تعداد کل عناوین شغلی	پایه‌های تحصیلی	
۱۸	۱۲	۳۰	فراوانی	هفتم
%۶۰	%۴۰	%۱۰۰	درصد	
۲۵	۱۱	۳۶	فراوانی	هشتم
%۶۹/۵	%۳۰/۵	%۱۰۰	درصد	
۳۰	۶	۳۶	فراوانی	نهم
%۸۳/۳	%۱۶/۷	%۱۰۰	درصد	
۷۳	۲۹	۱۰۲	فراوانی	مجموع سه پایه
%۷۱/۶	%۲۸/۴	%۱۰۰	درصد	

نتایج تحلیل کتاب‌های عربی در محور مشاغل به وجود تبعیض جنسیتی فاحش بین مردان و زنان (اختلاف درصدی ۴۳ درصد) اشاره دارد. مطابق داده‌های جدول ۷ در هر سه پایه به طور کلی ۷۳ عنوان شغلی (معادل ۷۱/۶ درصد) به مردان و تنها ۲۹ عنوان شغلی (۲۸/۴ درصد) به زنان اختصاص یافته است. به این ترتیب، حضور کم‌رنگ زنان در موقعیت کار و اجتماع، از نکات قابل توجه در این تحقیق است.

طبق بررسی‌های انجام شده در عناوین شغلی کتاب‌های عربی، مشاغل زنانه و مردانه از لحاظ نیازمندی به تحصیلات و آگاهی از نظریات علمی و نیازمندی به تجربه و مهارت به دو دسته تقسیم شده‌اند. در کتاب عربی پایه هفتم ۶۶/۷ درصد مشاغل مانند طبیعی، مدرسه، کاتبه و... نیازمند آگاهی از نظریات علمی و تحصیلات و ۳۳/۳ درصد نیازمند تجربه و مهارت مانند سائقه، فلاحه و... هستند. این نتایج در کتاب عربی پایه هشتم برای زنان به ترتیب ۷۲/۸ درصد و ۲۷/۲ و در پایه نهم ۸۳/۳ درصد و ۱۶/۷ درصد است. از سوی دیگر، در بررسی این دو شاخص برای مردان، نتایج به ترتیب در کتاب عربی پایه هفتم ۵۵/۶ درصد مشاغل نیازمند تحصیلات و ۴۴/۴ درصد مشاغل محتاج به کسب تجربه و مهارت مثل نجار، سائق و... است. این نتایج برای کتاب عربی پایه هشتم به همین ترتیب ۶۰ درصد و ۴۰ درصد و برای کتاب پایه نهم ۵۶/۷ و ۴۳/۳ است.

۶-۷ اولویت‌بندی مؤلفه‌های جنسیتی از نظر میزان تأثیرگذاری بر نابرابری جنسیتی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

جدول زیر نتایج حاصل از تحلیل محتوا بر اساس روش آنتروپی شانون را نشان می‌دهد. مطابق با این جدول، مهمترین مؤلفه تأثیرگذار بر نابرابری جنسیتی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول مؤلفه «تصاویر جنسیتی» (با بالاترین ضریب اهمیت (۰/۱۷۳۶)) و کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه نیز «ضمایر جنسیتی» (با پایین‌ترین ضریب اهمیت (۰/۱۵۸۲)) است. مؤلفه‌های «واژه‌های جنسیتی»، «عناوین شغلی» و «اسامی افراد» و «فعالیت‌های جنسیتی» به ترتیب دارای اولویت‌های دوم، سوم، چهارم و پنجم هستند.

جدول ۸: میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های مورد بررسی نابرابری جنسیتی در کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول

مؤلفه‌ها	میزان بار اطلاعاتی	ضریب اهمیت
واژه‌های جنسیتی	۰,۴۵۸	۰,۱۶۷۷
اسامی افراد	۰,۴۵۵	۰,۱۶۶۷
ضمایر مذکر و مؤنث	۰,۴۳۲	۰,۱۵۸۲
تصاویر جنسیتی	۰,۴۷۴	۰,۱۷۳۶
فعالیت‌های ورزشی	۰,۴۵۴	۰,۱۶۶۱
عناوین شغلی	۰,۴۵۸	۰,۱۶۷۶

۶-۸ اولویت‌بندی کتاب‌های درسی عربی متوسطه اول از منظر نابرابری جنسیتی

در این بخش، نتایج حاصل از به کارگیری روش تصمیم‌گیری چند معیاره تاپسیس ارائه می‌شود. در این روش، پس از به دست آوردن وزن (ضریب اهمیت) هر یک از مؤلفه‌ها که نتایج آن در بالا ارائه شد، باید راه‌حل‌های ایده‌آل مثبت و منفی تعیین شوند. به همین منظور، محاسبات موردنیاز آماری در این زمینه انجام شد. مرحله بعدی برای رتبه‌بندی کتاب‌های درسی تحت مطالعه، محاسبه اندازه فاصله اقلیدسی به ازای راه‌حل ایده‌آل منفی و راه‌حل ایده‌آل مثبت است که نتایج محاسبات در جدول شماره ۹ نشان داده شده‌است.

جدول ۹: فاصله گزینه‌ها (کتاب‌های درسی عربی تحت مطالعه) با راه‌حل‌های ایده‌آل مثبت و منفی

پایه‌های تحصیلی	اندازه فاصله با ایده‌آل منفی	اندازه فاصله با ایده‌آل مثبت
-----------------	------------------------------	------------------------------

۰,۰۹۳	۰,۱۸۴	هفتم
۰,۰۶۰	۰,۱۷۸	هشتم
۰,۱۳۴	۰,۱۱۴	نهم

مرحله آخر در تکنیک تاپسیس محاسبه CLi برای هریک از گزینه‌ها است. با استفاده از اندازه فاصله اقلیدسی به ازای راه‌حل‌های ایده‌آل مثبت و ایده‌آل منفی مقدار این شاخص محاسبه شد و براساس آن کتاب‌های درسی عربی در پایه‌های مختلف تحصیلی متوسطه اول از نظر نابرابری جنسیتی رتبه‌بندی شد. در جدول شماره ۱۰ مقدار CLi و رتبه هریک از این کتاب‌های درسی مشخص شده‌است. هرچه امتیاز کتاب بیشتر باشد، آن کتاب از نظر نابرابری جنسیتی در وضعیت بهتر و مطلوب‌تری قرار دارد. همانطور که در جدول مشاهده می‌شود، کتاب درسی عربی پایه هشتم با شاخص ۰/۷۴۷ دارای رتبه اول (کمترین میزان نابرابری جنسیتی) و کتاب درسی عربی پایه نهم با شاخص ۰/۴۵۹ دارای رتبه سوم (بیشترین میزان نابرابری جنسیتی) است.

جدول ۱۰: رتبه‌بندی کتاب‌های درسی عربی تحت مطالعه براساس مقدار CLi

رتبه	CLi	پایه‌های تحصیلی
۲	۰,۶۶۵	هفتم
۱	۰,۷۴۷	هشتم
۳	۰,۴۵۹	نهم

۷- نتیجه‌گیری

یافته‌های حاصل از تحلیل کتاب‌های درسی دوره اول متوسطه در محورهای شش‌گانه نشان داد از نظر کمی، کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه در چهار مؤلفه «اسامی زنانه و مردانه»، «ضمایر مؤنث و مذکر»، «فعالیت‌های ورزشی» و «مشاغل» دارای تبعیض جنسیتی هستند، اما در مؤلفه‌های «واژه‌های جنسیتی و تصاویر کتاب»، با توجه به درصد اختلاف ناچیز بین این محورها، تساوی جنسیتی وجود دارد. نتایج پژوهش زارع و همکاران (۲۰۱۹) در مؤلفه تصاویر با این پژوهش همسو و هماهنگ است؛ البته پژوهشگران در بررسی حاضر، تصاویر ترکیبی زنان و مردان را نیز مورد ارزیابی قرار دادند و نتایج روشن کرد که تعداد تصاویر با مرد بیش‌تر بر تعداد تصاویر با زن بیش‌تر غلبه دارد.

از لحاظ کیفی، بنابر بررسی‌های این تحقیق، با وجود تغییراتی که در شکل و ظاهر کتاب‌ها صورت گرفته‌است، مؤلفان در مقوله جنسیت موفق نبوده‌اند؛ البته تا حدی توانسته‌اند تبعیض جنسیتی را در بعضی موارد حذف کنند. با وجود این، می‌توان گفت که زنان باز هم در نقش‌های حاشیه‌ای قرار گرفته‌اند و تساوی جنسیتی در این کتاب‌ها به طور کامل برقرار نشده‌است؛ بنابراین نتایج این پژوهش با مطالعات جرباوی (۱۹۹۳)، حجازی (۱۳۸۵)، فروتن (۱۳۸۹)، فروتن (۱۳۹۰)، ساکتا (۱۹۹۵)، گو و ژائو (۲۰۰۲)، امیلیا و همکاران (۲۰۱۷) همسو است. نتایج پژوهش زارع و همکاران (۲۰۱۹) که در حقیقت بر اساس بازبینی انتخابی «کانینگ ورث (۱۹۹۵)» نوعی بررسی و ارزیابی انتقادی و فرهنگی کتاب‌ها است در برخی مؤلفه‌ها با این پژوهش در یک راستا نبود؛ زیرا پژوهش حاضر مسأله جنسیت را به صورت ویژه و با به کارگیری رایج‌ترین و دقیق‌ترین مؤلفه‌های پژوهش‌های داخل و خارج از کشور مورد ارزیابی قرار داده و تاثیر تداخلی مؤلفه‌ها را به حداقل رسانده‌است. برای نمونه، نتایج پژوهش زارع و همکاران (۲۰۱۹) در مؤلفه مشاغل با این پژوهش مطابقت نداشت و این مسأله بدان جهت است که ایشان در بررسی‌های خود، مؤلفه مشاغل را در تصاویر کتاب مورد تحلیل قرار داده‌اند؛ در حالی که بررسی حاضر، مؤلفه مشاغل و تصاویر را به صورت مجزاً مورد ارزیابی قرار داده تا تاثیر تداخلی مؤلفه‌ها کاهش یابد؛ همچنین بار معنایی مؤلفه‌ها با آزمون‌های آماری تشریح شده‌است.

در بررسی مؤلفه مشاغل، وجود تبعیض جنسیتی به نفع مردان سبب کاهش مشارکت اجتماعی زنان و تأخیر در روند توسعه جامعه می‌شود. از این رو، تخصیص عناوین شغلی بیشتر به زنان در کتاب‌های درسی عربی امری لازم و این نابرابری با واقعیت‌های جامعه امروز تا حدی در تضاد است؛ چرا که زنان امروزی نه تنها در خانواده، در عرصه فعالیت‌های سیاسی و اقتصادی و... خوش درخشیده‌اند. کتاب‌های درسی با ایجاد تعادل بین دو جنس مؤنث و مذکر می‌توانند از نیروی بالقوه زنان در راه پیشرفت و آبادانی کشور استفاده کنند. در بررسی این مؤلفه، توجه به ارزش کسب علم و دانش برای هر دو جنس به منظور دستیابی به آینده شغلی بهتر، نقطه مثبت در کتاب‌های درسی نونگاشت است.

در کتاب‌های دوره اول متوسطه، مشاهده زنان در عرصه مسابقات ورزشی، هرچند در مقایسه با مردان ناچیز بوده‌است، به تصویر کشیدن صحنه‌های قهرمانی بانوان و دریافت جام و مدال در تصاویر کتاب سبب تقویت روحیه عزت نفس در آنها می‌شود. نهاد آموزش و

پرورش، به عنوان یکی از کارگزاران مهم اجتماع، با کمک برنامه درسی خود تأثیر شگرفی بر فعالیت‌های ورزشی دانش‌آموزان می‌گذارد.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، نتایج به دست آمده در بررسی واژه‌های جنسیتی علاوه بر وجود تساوی جنسیتی در این مؤلفه، به تبیین جایگاه والای «مادر» در فرهنگ ایرانی-اسلامی پرداخته است. نتایج حاصل از تحلیل محتوا بر اساس روش آنتروپی شانون نشان داد، از میان مؤلفه‌های مورد بررسی، مهم‌ترین مؤلفه تأثیرگذار بر نابرابری جنسیتی در این کتاب‌ها، مؤلفه «تصاویر جنسیتی» و کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه نیز «ضمایر جنسیتی» است.

به طور کلی پس از بررسی‌های صورت‌گرفته، با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره تاپسیس، مشخص شد که کتاب درسی عربی پایه «هشتم» کمترین میزان نابرابری جنسیتی و کتاب درسی عربی پایه «نهم» بیشترین میزان نابرابری جنسیتی را داشته است.

همان‌طور که اسپندر^{۱۶}، فمینیست و زبان‌شناس اجتماعی، بر موقعیت زنان در کتاب‌های درسی به عنوان موجوداتی نامرئی اشاره می‌کند (بار، ۱۳۸۳: ۸۶)، به علت حضور نامحسوس زنان در کتاب‌های درسی عربی، یافته‌های این تحقیق نیز تقریباً در تمامی مؤلفه‌ها بر نقش نامرئی زنان اشاره دارد. در مواردی مانند تخصیص عناوین شغلی بیشتر به مردان، به صورت تلویحی حضور مردان در نقش‌هایی مانند مراقبت از فرزندان کم‌رنگ می‌شود و این پدیده پدر نامرئی (Anderson and Hamilton, 2005: 150) را تأیید می‌کند.

پیشنهادها

در راستای رفع پدیده تبعیض جنسیتی در کتاب‌های درسی با توجه به موضوع این پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- ❖ سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی توجه بیشتری به نتایج این قبیل پژوهش‌ها کند تا مؤلفان با دقت بیشتری به اصلاح نگاه تبعیض‌آمیز نسبت به جنس زن بپردازند.
- ❖ اجرای پژوهش‌های مشابه با محوریت جنسیت در سایر دروس و مقاطع تحصیلی مطلوب به نظر می‌رسد.
- ❖ به پژوهشگرانی که قصد دارند مسأله جنسیت را در کتاب‌های درسی مورد ارزیابی قرار دهند، پیشنهاد می‌شود در صورت امکان، همزمان با بررسی کتاب‌های درسی،

دانش‌آموزان دختر و پسر را نیز تحت مطالعه قرار دهند تا ضمن آگاهی از وضعیت فراگیران، نتایج جامع‌تر و دقیق‌تری به دست‌آید.

۸- منابع و مأخذ

منابع عربی

- قرآن کریم.
- جرباوی، نفیة، (۱۹۹۳م)، «الجنسوية في بعض كتب الأطفال المدرسية»، مجلة شؤون المرأة، العدد ۲، صص ۷۴-۵۲.
- دحلان، عمر علي، (۲۰۱۵م)، «صورة المرأة في كتب اللغة العربية للمرحلة الأساسية الأولى في فلسطين»، مجلة البحث العلمي في التربية، العدد ۱۶، صص ۴۰۵-۳۸۹.
- زارع، ساجد، حسین کیانی وعلی اصغر کارگر، (۲۰۱۹م)، «تجلیات النوع الاجتماعي والعمر والطبقة الاجتماعية في كتب العربية المدرسية بالمرحلة الثانوية الأولى في إيران (تقييم اجتماعي)»، مجلة الجمعية الإيرانية للغة العربية وآدابها، فصلية علمية محكمة، العدد ۵۰، صص ۴۰-۲۱.
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، (۱۳۹۸ش). عربی پایه هفتم دوره اول متوسطه. دفتر تألیف کتاب های درسی عمومی و متوسطه نظری. وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- _____، (۱۳۹۸ه.ش). عربی پایه هشتم دوره اول متوسطه. دفتر تألیف کتاب های درسی عمومی و متوسطه نظری. وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- _____، (۱۳۹۸ه.ش). عربی پایه نهم دوره اول متوسطه. دفتر تألیف کتاب های درسی عمومی و متوسطه نظری، وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- عبدالله، بشکوس جعفر، (۲۰۱۴م)، «مکانة المرأة في كتب المدرسية (كتب اللغة الكوردية أمودجا)»، مجلة جامعة زاخو، المجلد ۲ (B)، العدد ۱، صص ۲۲۷-۲۱۲.
- عطية، محسن علي، (۲۰۰۹م)، المناهج الحديثة وطرائق التدريس، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، الأردن.

منابع فارسی

- آبوت، پاملا و کلر والاس، (۱۳۸۱ش)، جامعه شناسی زنان، ترجمه: منیژه نجم عراقی، تهران: نشر نی.
- آذر، عادل، (۱۳۸۰ش)، «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده ها در تحلیل محتوا»، فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی، دانشگاه الزهراء (س)، سال ۱۱، شماره ۳۸ و ۳۷، صص ۱۸-۱.
- اسحاقی، سید حسین و دیگران، (۱۳۸۵ش)، فمینیسم، قم: نشر صدق.
- اعزازی، شهلا، (۱۳۸۰ش)، تحلیل ساختاری جنسیت، نگرش بر تحلیل جنسیتی در ایران، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، صص ۸۳-۳۶.

- اکبری، نعمت‌اله، (۱۳۸۹ش)، کاربرد مدل‌های برنامه‌ریزی در اقتصاد و مدیریت، اصفهان: جهاد دانشگاهی (دانشگاه اصفهان).
- بار، ویون، (۱۳۸۳ش)، جنسیت و روان‌شناسی اجتماعی، ترجمه: حبیب احمدی و بیتا شایق، شیراز: نوید شیراز.
- حجازی، الهه، (۱۳۸۵ش)، «اصلاح سیمای زن در کتاب‌های دوره ابتدایی: راهی به سوی دستیابی به فرصت‌های برابر»، فصلنامه تعلیم و تربیت، دوره ۲۲، شماره ۳ (پیاپی ۸۷)، صص ۱۴۵-۱۲۱.
- ربانی، رسول و ابراهیم انصاری، (۱۳۸۵ش)، جامعه‌شناسی قشرها و نابرابری‌های اجتماعی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- رسولی، مهستی و زهرا امیرآشانی، (۱۳۹۰ش)، تحلیل محتوا با رویکرد کتاب درسی، تهران: قدیانی.
- ستوده، هدایت الله، (۱۳۸۹)، روان‌شناسی اجتماعی، تهران: آوای نور.
- فروتن، یعقوب، (۱۳۸۹ش)، «جامعه‌پذیری جنسیتی در کتاب‌های درسی مدارس ایران»، فصلنامه زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، دوره ۸، شماره ۳، صص ۲۱۶-۱۹۵.
- فروتن، یعقوب، (۱۳۹۰ش)، «زنان و زبان: بازنمایی هویت جنسیتی در کتاب‌های زبان فارسی، عربی و انگلیسی مدارس ایران»، فصلنامه مطالعات اجتماعی- روان‌شناختی زنان، سال ۹، شماره ۲، صص ۱۸۱-۱۶۱.
- قلی‌زاده، آذر، (۱۳۸۱ش)، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، قم: محتشم.
- محسن‌پور، بهرام، (۱۳۹۴ش)، مبانی برنامه‌ریزی آموزشی، تهران: سمت.
- محمدتقی‌نژاد، رعنا، وحید قاسمی و رضاعلی نوروژی، (۱۳۹۴ش)، «تحلیل محتوای مقایسه‌ای تصاویر کتاب‌های درسی ایران و سوریه با تأکید بر نابرابری نقش‌های جنسیتی»، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۲۶، شماره ۱، (پیاپی ۵۷)، صص ۳۸-۱۷.
- مرزوقی، رحمت‌اله و سیروس منصوری، (۱۳۹۴ش)، تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از منظر جهت‌گیری جنسیتی، زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۳، شماره ۴، صص ۴۸۵-۴۶۹.
- میرلوحی، سیدحسین، (۱۳۷۱ش)، «در جستجوی معیارهایی برای انتخاب محتوا (زمینه‌ای برای بحث پیرامون مسئله محتوای آموزشی)»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۳۰، صص ۶۸-۳۶.
- یارمحمدیان، محمدحسین، (۱۳۹۴ش)، مبانی و اصول برنامه‌ریزی درسی، تهران: یادواره.

منابع انگلیسی

- AbdelWahab, M. (2013) “Developing an English Language Textbook Evaluative Checklist” **Research & Method in Education**, 1(3): 55-70.
- Anderson, D. A. and Hamilton M. (2005) “Gender role stereotyping of parents in children`s picture books: The invisible father” **Sex Roles**, 52(3-4): 145-151.
- Dennison, C. (2006) “The effect of gender stereotype on attitudes towards speakers”, **Faculty of Arts and Sciences**, University of Pittsburgh.
- Emilia, E. Moecharam, N and Syifa, I. (2017) “Gender in EFL classroom: Transitivity analysis in English textbook for Indonesian students” **Indonesian Journal of Applied Linguistics**, 7(1): 206-214.
- Lee, J. F. K. (2014). “Gender representation in Hong Kong primary school EFL textbooks a comparative study” **gender and education**. 26(4): 356-376.
- Lee, J. F. K. (2016). “Gender representation in Japanese EFL textbooks a corpus study” **gender and education**: 1-17.

تحليل محتوى كتب "العربية" للمرحلة الإعدادية من منظور الانحياز الجنساني

بناءً على تقنيتي "آنتروبي شانون" و "تابسيس"

نوع المقالة: أصيلة

فاطمه ايراندوست^١، مریم جلائی*^٢، عباس زارعی تجره^٣

١. طالبة دكتوراه في اللغة العربية وآدابها بجامعة كاشان

٢. أستاذ مساعد في اللغة العربية وآدابها بجامعة كاشان

٣. أستاذ مشارك في تعليم اللغة الإنجليزية بجامعة كاشان

الملخص

كانت ولا تزال قضية تعليم جيل الشباب وإعدادهم للدخول في المجتمع والاندماج فيه من أهم الاهتمامات البشرية في مختلف العصور التاريخية. لا يمكننا تجاهل قضية النوع الاجتماعي في دراسة العلاقات التعليمية المختلفة مع المجتمع. عبارة أخرى؛ تربية الناس للوصول إلى أعلى مستوى الإنسانية والمحاولة لتحقيق المساواة بين الجنسين، هذا هو ما يبحث عنه نظام التربية والتعليم في طبقاته المخفية. من بين مكونات النظام التعليمي، للكتب المدرسية بشكل مباشر وغير مباشر حصة الأسد لإزالة التمييز بين الجنسين. هدفت هذه الدراسة إلى تقييم هذه الأداة التعليمية من وجهة نظر النوع الاجتماعي. عليه فقد تمت دراسة جميع الكتب العربية للمرحلة الإعدادية من العام الدراسي ٩٩ - ١٣٩٨ في ستة عناصر ألا وهي المفردات الخاصة بالنوع الاجتماعي (الأنثوية والذكورة) واستخدام أسماء الأنثى والذكر، وتوظيف الضمائر للإناث والذكور، والصور، والنشاطات الرياضية، والمهن. لجمع البيانات وتحليلها استخدمنا عدد تكرار المفردات وتحليل المحتوى. إضافة على ذلك استخدمنا منهج تقييم آنتروبي شانون هادفين تحديد مدى أهمية العناصر المدروسة في الكتب عينة البحث كما وظفنا منهج تابسيس لأخذ قرار متعدد المعايير لتصنيف الكتب من حيث عدم المساواة الجنسية؛ مما أترى نتائج البحث فجاء أهمها على الشكل الآتي: تلاحظ المساواة بين الجنسين (الأنثى والذكر) أكثر من السابق في الكتب المدروسة في عنصري المفردات الخاصة بالنوع الاجتماعي والصور، ولكن لانزال نواجه التمييز والتحيز لصالح الرجال في بعض المجالات. إنّ تقوية بعض القيم نحو التعلم للجنسين، وإشعال روح البطولة في النشاطات الرياضية للنساء، وتجسيد المكانة الجليلة للأُم تعدّ من النقاط الإيجابية للكتب العربية الجديدة التأليف لهذه المرحلة.

الكلمات الرئيسية: الجنسانية، كتب اللغة العربية المدرسية، تحليل المحتوى، منهج تقييم آنتروبي شانون، منهج تابسيس

لأخذ القرار متعدد المعايير.

Content analysis of first-grade Arabic books from a perspective Gender orientation based on Shannon entropy and TOPSIS techniques

Article Type: Research

Fatemeh Irandost¹, Maryam Jalaei², Abbas Zaree Tajareh³

1- Ph.D Student in Arabic Language and Literature, University of Kashan- Iran

2- Assistant Professor of Arabic Language and Literature, University of Kashan

3-Professor Associate of TEFL, University of Kashan- Iran

Abstract

One of the most important concerns of mankind in all historical periods has been the issue of educating the young generation to enter their community and socialize. In the study of the different relations of education with society, one cannot ignore the issue of gender. In other words, to educate people who have reached the highest level of humanity and to strive for equality between men and women in an enlightened perspective, it is desirable that education in its hidden layers be followed. Among the components of the education system, textbooks are directly and indirectly involved in the elimination of gender discrimination between men and women. This study aimed to evaluate this educational tool from the perspective of gender orientation. In this regard, all Arabic books of the first semester of the academic year 1398-99 were studied in six components: gender words, female and male names, female and male pronouns, pictures, sports activities, and occupations. In order to collect and analyze the data, two approaches to word frequency and content analysis were used. In addition, the Shannon entropy weighting method was used to determine the coefficient of importance of the components studied in the Arabic textbooks under study and the TOPSIS Multi-criteria decision making method was used to prioritize the Arabic textbooks under study from the perspective of gender inequality. The results showed that in the reviewed books, some components of gender equality such as gender words and pictures were more balanced, but gender inequality remained in some areas. Strengthening values such as the acquisition of science and knowledge for both sexes, reinforcing the spirit of heroism in sports for women, and highlighting the high status of motherhood are some of the highlights of this year's books.

Keywords: Gender, Arabic Textbooks, Content Analysis, Shannon Entropy Weighting Method, TOPSIS Multi Criteria Decision Making.